

Fülöp László

Várad Gyulai István és portai követsége

Ez az ismertetés egy olyan 17. században élt személyről szól, akiről alig maradt fenn feljegyzés a korabeli dokumentumokban. Nem tudjuk, hogy kik voltak az ősei, hol és pontosan mikor született és halálozott el. Nős volt-e, voltak-e gyermekei, melyik településen élt, egyáltalán nemes ember volt-e, s ha igen, akkor kitől, miért és mikor kapott nemességet. Pedig korábbi küldetése¹ a török udvarhoz mind azt feltételezik, hogy Apafi Mihály (1661–1690), az akkori erdélyi fejedelem nagyon megbízhatott benne. Csupán egyetlen, 13 részből álló okiratsorozat emlékezik meg róla, amelyet Domján István² közölt 1894-ben egy részletes és körültekintő bevezetéssel. Ezek, mármint a források akkor a Székely Nemzeti Múzeumban voltak találhatóak. A magyar és részben latin nyelvű okiratok három részre oszthatók: az egyik csoport egy ajándékozási szerződéssel kapcsolatos, a másik a legutóbbi portai küldetéséről szóló leírást és leltárt tartalmazza, a harmadikban pedig egy-egy, Gyulai nevét említő, de sem az életével, sem

jelen írással nem kapcsolatos levelek. Ez utóbbiaktól ezért eltekintünk ebben a bemutatásban.

Elsőként szólnunk kell a nevről, amely szintén több bizonytalanságot árul el róla. Az okiratokban olvashatók a következők: Gyulai István, várad Gyulai István, Várad Gyulai István, Stephanus Gyulai alias Sarkantus és Stephanum (tárgyesetben) Giulai – e két utóbbi latin nyelvű szövegben.

A Gyulai családnév melletti predikátum arra utal, hogy Váradról származott, ott lehetett a valamikori állandó lakhelye. Az „alias Sarkantus” megnevezést nem tudjuk föloldani. A latin alias jelentése másképp, avagy. Ez a személynév járulékos vagy alkalmi kiegészítése, amely a hasonló nevű családoktól való megkülönböztetést szolgálta. Az alias eredeti célja az identitás pontosítása volt. Maga a vezetéknev pedig sem jelentésében, sem genealógiailag nem pontosítható³, hisz Magyarországon tizenvalahány Gyulai (Gyulay) nevű nemes családról tudunk. Hogy ezek között volt-e rokoni, leágazási kapcsolat, azt sem Nagy

¹ Domján István alábbi bevezetője szerint 1655-ben II. Rákóczi György, 1659-ben pedig Barcsay Ákos követe volt.

² Domján István: *Várad Gyulai István portai követségéhez*. Történelmi Tár. 1894. p. 508–521.

³ Jelentése lehetett: Gyula városából valamikor áttelepülő, származási helyre utaló; vagy a Gyula férfinévből *é>*i birtokjellel keletkezett apanévi eredetű is.

Iván⁴ 1858-ban, sem előtte Kővári László⁵ 1854-ben nem tudta bizonyítani. Természetesen ezen írás szerzője sem talált az egyes azonos nevű családok között semmiféle összefüggést, rokoni szálat, amellyel a köztük lévő kapcsolat meggyőző erejű lett volna (abafáji, marosnémethi stb.).

Mielőtt részletesebben bemutatnánk az okiratok első részét, szólni kell három nyomdahibáról, esetleg félreolvasásról. Az első dokumentum legelején Kemény János (fejedelem 1661 és 1662 között) neve szerepel, azonban az aláíró ennek a fia, Kemény Simon – és ez utóbbi a helyes keresztnév a továbbiakban is. Kund település nevét kétszer is Kend alakban rögzítették, Domáld falut pedig szintén ugyanitt, az átírásban kifejejtették a szövegből, de a pár hónap után kelt iratokban mindenhol szerepel.

1660. július 18-án a Torda megyei Magyaró községben lakó gyermostonosi Kemény Simon⁶ és felesége, koroknai Alia (Allia) Mária ajándékozó levelet írt a következő indoklással: „vitézlő Gyulai István jámbor szolgálknak eleitől fogva hozzánk való tökéletes hűségét és jámbor szolgálatyát” meghálálják. Ezért a Küküllő vármegyei Kund – és itt a kimaradt Domáld – nevű, régtől bírt porcióikat, jobbágyaikat, valamint a falvak bel- és külső területeit a nevezett személynek elajándékozzák. Mindezt ő és édesanyja bírhatta örökösen, holtuk után pedig

az utódaik. Ezt aláírásukkal, pecsétjükkel megerősítették. A két tanú pedig Köpeczi Mihály Sándor Marosszéken lakó és Görög Miklós Torda vármegyében élő nemes ember hitelesítette. Hogy a fent leírt jámbor szolgálat pontosan mit jelentett, az konkrétan sem itt, sem a később említendő okiratokból nem derül ki. Az, hogy Gyulai nem volt nős, nem voltak gyermekei, nem élt az édesapja, a csupán édesanyját többször említő szavak feltételeztetik.

A második, szintén magyar nyelven íródott, mintegy megerősítő levelet serkei Lórántfy (Lórántffy) Kata⁷, Allia Mária édesanyja ugyanezen év december 17-én írta saját kezűleg. Ő már úgy fogalmaz a leányáról, Máriáról, hogy néhai, üdvözült – azaz közben elhunyt. Erre a nyilatkozatra két ok miatt volt szükség. Egyrészt az említett, bekövetkezett haláleset miatt. Másrészt pedig mivel a két faluban előzetesen neki is volt jussa, amelyet Mária lánya a házasságakor tőle örökölt, ezért a veje döntését elfogadva most már neki is le kellett róla mondania. Ő is megemlíti indoklás nélkül Gyulai hűséges szolgálatát. Rövid leveléből ki kell emelnünk egy nagyon ritka, feltehetően régi magyar szófordulatot, hogy ezen jussa átszáll Gyulainál „fiuról-fiára, maradvárról-maradvára megmásolhatatlanul”.

Felesége halála után Kemény Simon 1661. május 8-án megismétli és megerősíti Besztercéről – most már egyedül – a korábbi és az anyósa által is megírt ajándékozást. Ekkor már Fejér megyének a főispánja, valamint Fogaras várának és vidékének a főkapi-

⁴ Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. IV. Pest 1858. p. 485–492.

⁵ Kővári László: *Erdély nevezetesebb családai*. Kolozsvár. 1854. p. 101–103.

⁶ Alia Mária halála után Kemény Simon második felesége Perényi Katalin volt.

⁷ Elhunyt 1681-ben. Első férje Alia Sámuel, második pedig Apafi Mihály fejedelem (ur. 1661–90) István nevű testvére volt.

tánya volt, tehát gyorsan emelkedett a rangja. Ebben ír egy kissé félreérthető mondatot az ajándékozotról: „Gyulai István uramnak, és ő kegyelmének két ágon levő maradékinak, azok pedig nem lévén, örököseinek /latin szóval/” A két ágon lévő utódok itt biztosan nem Gyulai gyerekeire vonatkoznak, hanem annak valamilyen rokonságára.

Úgy tűnik, hogy az ilyen birtokadományozás abban a korban szokatlan dolog lehetett. Ugyanis 1662. február 20-án Apafi Mihály, az új fejedelem Nagysinken szintén megerősíti ennek az okiratnak a tartalmát. A hosszú, latin nyelvű szövegben ő említi Gyulait először Stephanus Gyulai alias Sarkantus néven. És mindezen ajándékozás még két ízben megismétlődik a latin okiratokban a fejedelem részéről egy félév, majd háromnegyed év elteltével. Ezeket kancellárja, Bethlen János hitelesítette. Ezzel a nyolcadik dokumentummal lezárul Gyulai ajándékozási története.

A következő egy rövid, magyar nyelvű följegyzés, amelyet nem akárki, hanem maga Bornemissza Anna fejedelemné saját kezűleg vetett papírra Ebesfalván. Ebben Gyulai hívük ellátásáról ír, ha „hozzájuk letér” (itt valamelyik birtokuk értendő). Érdemes pontosan leírni ezt a körültekintő gondoskodást. A száz forint fizetésen kívül gondol a ruházatára. Ügyszintén ételéről-italáról: napjában két ejtel bor (régii űrmérték: 1,4-1,6 liter), cipó és hús. A boron kívül ugyanez a három szolgájának is jár. De még Gyulai lovát is megemlíti, hogy kapjon szénát és abrakot.

A továbbiakban a második téma, Gyulai portai követségének története kezdődik egy 1668. szeptember

15-én kelt fejedelmi instrukcióval. Mondhatnánk úgy is, hogy útbaigazítással, de inkább udvariasan megfogalmazott utasítással. Apafi levele Radnóton, a fejedelem lakhelyén íródott, és ebben említi először Gyulait „kapitiha” ranggal, amely az akkori Erdélyben komoly tisztségnek számított – jelen esetben a portai főkövet jelentést kell feltételeznünk. Ezekből az utasításokból csupán néhányat emelünk ki: figyelje az oda- és visszafelé érkező leveleket, szerezzen jóakarókat, alkalmazkodjon az ottani állapotokhoz és szokásokhoz, nyájasan társalkodjék velük, ha török vendégei vannak, akkor „asztalát böcsülettel tartsa”, azaz méltóan vendégelje meg őket, és sorolhatnánk a sok jó tanácsot. Ezek alapján indult el Gyulai István feltehetően tekintélyes nemesi küldöttséggel, és nagy fegyveres kíséret vigyázhatta őket, valamint a szultánnak vitt „ajándékot” a hosszú úton.

A fejedelem külön levelet írt a fővezérnek és a szultánnak, amelyet a személyes köszöntésről illett átadni. Ezek a korabeli törökös, cikornyás stílusban íródtak, amelyeknek a lényege valójában csak egy mondat volt. Mégpedig az, hogy a fejedelem köszönti a szultánt. A leglényegesebbet már szóban mondta el, hogy meghozták „Erdélyországnak adaját szokott ajándékival együtt”, itt az ajándék azonban a sarcot jelenti, – bár e két szó nem egymás szinonimája. Később, amikor Gyulai tételesen (bár nem logikai és időrendi sorrendben) vezeti a kiadásait, akkor említi, hogy az adót, azaz 80 ezer tallért beszolgáltattott a tárházba, azaz a kincstárba. A tallér nagyobb ezüstpénz volt, értéke körülbelül két akkori forintnak felelt meg. (Lehet,

hogy a tallért nem a valódi jelentésében kell értenünk, valóságban inkább aranyról lehet szó.) Ezen kívül virágos kupákat, ezüst mosdómedencét említ még. A kor török szokása szerint a szultánhoz úgynevezett őrző kapukon lehetett csak bejutni: elsőként a fővezér, majd a szultán kapuján. Mindkettőt különböző rangú fegyveres törökök őrizték, mégpedig szép számmal. Nekik mind illett pénz vagy ajándékot adni, hogy a követet tovább engedjék. Gyulai leltárából kiderül, hogy ő nagyon jól ismerte ezeknek az öröknek a török megnevezését és rangját. Ma közülük csupán néhányat ismerünk, például aga, pasa, csausz, kengyelfutó, a többinek sem a rangját, sem a feladatát nem értjük. Még kiejteni sem tudjuk ezeket a szavakat, mai magyar nyelvre pedig lefordítani sem lehet ezeknek a több évszázada kiavult török szavaknak a jelentését⁸. Követünk jól tudta, hogy kit mennyi pénz illett meg (120–1000 tallér!), vagy milyen értékű ajándék (kupa, paripa, sólyom, díványszőnyeg, aranyozott paplan, bársony vánkos). Csak a szultán kapujánál nyolc fő kapott ezer tallért! Még a muzsikuskok – dobosok, trombitások, csincsiások (talán cintányérosok?) stb. – is kaptak 4-5 tallért, de később az étkezésüknél az ételosztók is egy-egy kést. Ez valószínűleg nem egy egyszerű paraszti bicskát jelenthetett, hanem valamilyen értékesebb anyagból készült, díszes evőeszköz volt.

Utólag derül ki, hogy Gyulai tovább maradt Konstantinápolyban (társakról nem ír, arról sem, hogy a küldöttség hazatért-e), ezért leltárát tovább vezeti, hogy mikre mennyit költött. Érdemes ebből a részből is idéznünk. Általában írja, hogy élelmiszerekre hetente 80 oszporát (másképp akcsa; ez akkor a legkisebb török ezüstpénz volt): árpa, hús, napi egy tyúk, rizskása, méz, vaj, bor, faolaj, valamint viaszgyertya. Ezeknek a mértékét mindig megadja, hogy hány oka. Az oka balkáni s egyben török súlymérték volt, körülbelül 1,3 kilogramm.

Hogy mikor, mennyi idő múlva tért vissza, haza Erdélybe és pontosan hova (Váradra vagy a birtokára?), sajnos erről nem ír. Arról sem, hogy a fejedelemnek milyen módon számolt be küldetése eredményéről.

Mint korábban már említettük, az okiratcsomó további leveleket is tartalmaz. Azonban ezeknek egyike sem ad új elemet sem Gyulai életéről, sem a követi teendőiről, ezért azokat nem ismertetjük.

Várad Gyulai István szinte a semmiből bukkant elő: aztán kisebb birtokot is szerzett magának ajándékként, sokszor jól is élt. Nem egyszer veszélyes diplomáciai feladatot vállalt magára. Élvezte a fejedelmi bizalmát, hűségéért bizonyára kellőképpen meg is jutalmazták. Aztán egyszer csak névtelenül, talán utódok nélkül eltűnt – mint annyian mások – Erdély viszontagságos történelmében.

⁸ Jakó Klára: *Rozsnyai Dávid portai „tanító írása”*. Levéltári Közlemények. 84. Budapest. 2013. p. 172–183. A tanulmánya lábjegyzetében ezek közül többet azonosított.